

Inovacije u stanovanju i opremljenosti domaćinstava te orijentacija u potrošnji seoskog stanovništva

Alija Hodžić

Promjene što se zbivaju danas u našem selu vrlo su intenzivne i zadiru u sve oblasti društvenog i individualnog života. Ovdje će biti riječi samo o nekim elementima tzv. materijalne kulture (difuzija i usvajanje inovacija u stanovanju i opremljenosti domaćinstava), te o osnovnoj orijentaciji u potrošnji. Na temelju toga bar jednim dijelom i implicite, moguće je nešto više reći o promjenama u vrijednosnoj orijentaciji seoskog stanovništva.

Prema jednom izvoru¹ u Parizu je 1820. godine bilo svega desetak kuponica u privatnim stanovima. Ovako malen njihov broj vjerojatnije je više proizvod strukture potreba i kulturnih standarda onoga vremena nego ekonomske moći stanovništva tadašnjeg evropskog kulturnog centra. No od tog vremena do danas ekonomske su se mogućnosti evropskog stanovništva neslućeno uvećale, potrebe su postale složenije, a način života i kriteriji njegova vrednovanja sasvim su se promijenili. Svakako da ove promjene nisu imale svugdje istu dinamiku, kao što ni sam taj proces nije svugdje istovremeno otpočeo. Briga za egzistencijalnim minimumom je sve više nestajala (izuzimajući neke kraće, tegobne i tragične periode evropske povijesti), ali su nastajali novi problemi pa i potreba da se taj egzistencijalni minimum redefinira — naravno sa stajališta dostignute kulturne razine življenja.

Skučenost i zatvorenost života i iskustava zasnovanih na vlastitoj djelatnosti sve su više ustupali mjesto otvorenosti prema drugima, čime se omogućilo uključivanje iskustava drugih u vlastito iskustvo.

Emancipatorska uloga novoga poretka iz sebe je proizvodila (i još uvijek proizvodi) novi, složeniji, teže uočljiviji sistem ekonomsko-političke dominacije. (Jer tko može tvrditi, uspoređujući se s prošlošću — što je svakodnevni, najprisutniji i najuvjerljiviji kriterij razlikovanja i argument dokazivanja — da sada lošije živi, da ima manje nego što je nekada imao, ili što su imali njegovi preci.)

¹ Memoari grofice de Boigue — u José Ortega y Gasset: *Pobuna masa*, Zagreb, 1941, str. 47.

Kultura je u svom instrumentalnom, a pretežno i u svom normativnom i spoznajnom aspektu, bila i još uvijek je — i kao integralan dio društvene strukture i u svojoj integrativnoj funkciji — više doprinosila ekonomsko-političkoj dominaciji nego što je imala i ima emancipatorsku ulogu. Ona se ponajčešće javlja kao »intervenirajuća varijabla« u funkciji ublažavanja društveno i kulturno podčinjenog položaja velikog broja pojedinaca i društvenih grupa, smanjujući i zatamnjujući u svijesti postojeće društvene nejednakosti i protivuriječnosti.

Pogodan način ovoga smanjenja i zatamnjenja (pogodan jer izbjegava ili ublažava društvene konflikte) realizira se i preko značenjâ koja se kao društvena mjerila formiraju i nameću načinima zadovoljavanja postojećih i novostvorenih potreba, kao i samim predmetima kojima se te potrebe zadovoljavaju. Otuda izučavanja difuzije elemenata materijalne kulture i njihove distribucije, u ovom slučaju inovacija u stanovanju i opremljenosti domaćinstava (dakle onih sredstava koja zadovoljavaju »normalne« potrebe), može imati i drugačiji pristup od uobičajenog, po sebi korektnog, valjanog i potrebnog, ekonomskog pristupa.

U nas su tek u nekoliko posljednjih decenija (uglavnom nakon prošlog rata) kao masovni fenomeni prisutni intenzivni procesi koji stvaraju ekonomske i socio-kulturne uvjete za suvremenije oblike i sadržaje života (promjene u djelatnostima, stanovanju, ishrani, obrazovanju, korištenju slobodnog vremena itd.). No promjene u životnom standardu te načinu života nisu svugdje ni prostorno ni socijalno imale isti intenzitet niti su dostigle isti nivo.

Na temelju postojeće socioekonomske i kulturne diferencijacije (a stambeni standard i opremljenost domaćinstava kojima se ovdje bavimo — jedan su od elemenata diferencijacije, i to i »objektivno« i »subjektivno«), te dostignutog stupnja u zadovoljavanju postojećih i stvaranih potreba, formirale su se (i formiraju se) masovne frustracije pojedinaca, što je psihološki uvjetovalo formiranje osnovne potrošačke orijentacije našega suvremenog čovjeka. Ovoj psihološkoj uvjetovanosti (da bi potrošačka orijentacija bila moguća i realizirana), odgovarali su i istovremeno je stvarali opći društveni uvjeti u posljednjih 10—15 godina. Otuda ne baš tako rijetka pretjerana potrošnja i ulaganja u dobra koja nadmašuju stvarne potrebe, pa i na račun minimaliziranja ili neadekvatnog rasta i promjena u zadovoljavanju svakodnevnih životnih potreba; otuda su u nas i pretjerana štednja i pretjerana potrošnja (neprijemljena realnim mogućnostima, potrebama i ukupnom životnom kontekstu pojedinaca), dva sastavna elementa jedne te iste orijentacije (jer se ova druga za većinu ne može realizirati bez prve).

Tako je akumulacija dobara (»trajnih potrošnih dobara«) i njoj svojstven rast jedan od najkarakterističnijih procesa koji je danas u nas na djelu. Ma koliko u nekim slučajevima ima tek početan impuls i u funkciji je zadovoljavanja neke od osnovnih potreba, usvajanje određene inovacije u stanovanju i opremljenosti domaćinstava znači i samopotvrđivanje pojedinaca (kroz ocjenu drugih), znači njihovo uključivanje u standardizirane i društveno poželjne obrasce ponašanja, a u najširim okvirima, s obzirom na opći društveno-kulturni kontekst u kojem se usvaja, znači produkciju i reprodukciju potrošačkog tipa kulture.²

² Pod potrošačkim tipom kulture ovdje se razumijeva pretjerana potrošnja uopće (što još uvijek nije masovnije prisutno u nas) ili pak pretjerana potrošnja za zadovoljavanje jedne te iste potrebe ili grupe potreba na račun minimaliziranja jedne ili grupe potreba, ili na račun onemogućavanja stvaranja novih humanizirajućih potreba, a koje su s obzirom na društveno-ekonomske pretpostavke realno moguće.

Pretežna većina našeg stanovništva, pa i seoskog — mada u manjoj mjeri, nije više u situaciji postizanja nužne reprodukcije života, tj. reprodukcije radne snage. Stvorene su ekonomske pretpostavke za sadržajno bogatiji život. Pa ipak postoji izvjestan rascjep između mogućnosti za postizanje takvog života i onog aspiriranog — koji se jednim dijelom već realizira ili je na samoj granici ostvarenja. Međusobna uvjetovanost ovoga rascjepa i potrošačkog tipa kulture proizvode ogroman radni angažman i/ili skoro i obavezna ljudska posrtnja raznih vrsta, stvarajući tako neurotsku, pomalo paranoidnu strukturu ličnosti. Život pojedinca se dobrim dijelom svodi na stjecanje dobara čije se granice stalno proširuju, a preko njih na simbolično komuniciranje s drugim pojedincima. (Možda je upravo s ovim u vezi sve evidentnije pomanjkanje društvenosti te povećanje njezinih organizaciono-institucionalnih surugata.)

U motivacionoj strukturi pojedinaca i društvenoj valorizaciji njihove djelatnosti postizanje većeg stambenog standarda i što veće opremljenosti domaćinstva javlja se kao jedna od dominantnih potreba i vrijednosti, ali i kao stvaran i simboličan kriterij tzv. društvenog uspjeha.³ Dakako, niti su ova individualna i društvena opredjeljenja i vrednovanja u svih pojedinaca, u svim socijalnim grupama, u raznim tipovima naselja, u svim socioekonomskim, kulturnim i geografskim područjima podjednako prisutna, niti je proces akumulacije dobara i značenjâ koja im se pridaju bio u svim tim slučajevima istovremen i istoznačan. Ovaj je proces otpočeo u gradovima u višim društvenim slojevima (heterogenima po socijalnom porijeklu, funkcijama koje obavljaju i društvenom ugledu), te u ekonomski razvijenijim područjima s kulturom suvremenijeg tipa. No vremenom je ovaj proces zahvatio većinu stanovništva.

Da bi, dakle, proces akumulacije dobara i njihov rast u nas mogao masovno započeti, bilo je nužno povećanje mogućnosti za veću ličnu potrošnju; no to nije bio dovoljan uvjet niti za formiranje strukture potrošnje kakva je ona danas, niti za formiranje (iz te strukture vidljive) orijentacije ka potrošačkom tipu kulture, o čemu ćemo kasnije govoriti. Drugi su društveni, kulturni i psihološki činioci u određenim ekonomskim okvirima proizvodnje, raspodjele i potrošnje posredovali i neposredno proizveli ovu orijentaciju.

Zbog razlika između relativno visoko aspiriranog nivoa u opremljenosti domaćinstava i stambenog standarda, što se nameće kao norma i simbol društvenog napredovanja, te realnih mogućnosti za njihova ostvarenja, ovaj se trenutak u životu velikog broja naših pojedinaca pa i čitavih društvenih grupa čini dramatičnim. U nastojanju da se što više i što brže izvuče iz položaja u kojemu je vijekovima produciralo i reproduciralo bijedu i životni »kretenezam«, seosko stanovništvo u ovom pogledu zauzima posebno i istaknuto mjesto.

INOVACIJE U STANOVANJU

Prema većini obilježja uobičajenih kada se govori o uvjetima stanovanja, stambene su prilike u nas bile vrlo nepovoljne. Stambene su zgrade većinom bile građene od lošeg materijala, stambeni je prostor bio skućen — s obzi-

³ Ovo ne znači da i ranije u raznim sredinama nije bilo ovakvih pojedinaca. Ali oni su doista bili samo pojedinci; ili su bili pripadnici malobrojne i povlaštene društvene klase ili su bili »mali« ljudi koji su nekim slučajem stekli novac i uložili ga na tada neuobičajen način.

rom na veliki broj ukućana, a u nekim je dijelovima zemlje bio čak i neodijeljen od prostora za stoku; taj je prostor imao malo soba (ali višefunkcionalnih) sa skoro nikakvom opremljenošću instalacijama itd. Promjene do kojih je dolazilo bile su i spore i skromne sve do poslijeratnog perioda, a otada, naročito u posljednjih 15 godina, one postaju i naglije i značajnije. Starost našeg sadašnjeg stambenog fonda ilustrirat ćemo tabelarno.

Iz podataka u tabeli 1. može se zapaziti da je u svim republikama i pokrajinama i u gradskim i u seoskim naseljima (osim u seoskim naseljima Slovenije i Vojvodine) više od polovine stanova izgrađeno poslije 1946. godine. Također je vidljivo da u ovom pogledu postoje značajne razlike između republika i pokrajina, te da je u poslijeratnom periodu u gradskim naseljima (osim u Bosni i Hercegovini gdje je omjer selo—grad skoro istovjetan) stambena izgradnja intenzivnija nego u seoskim. Posebno se ističe intenzivna izgradnja u periodu od 1961—1970. godine, i to naročito u gradskim naseljima.⁴ Objaš-

Tabela 1

Godina izgradnje stanova po republikama i pokrajinama — u gradskim i seoskim naseljima

— u %

Područje	1918.		1919—1945.		1946—1960.		1961—1970.	
	gra-dovi	sela	gra-dovi	sela	gra-dovi	sela	gra-dovi	sela
Jugoslavija	16,6	19,0	17,6	22,6	21,2	27,4	41,8	28,4
Bosna i Hercegovina	11,2	4,9	9,7	16,6	29,0	34,3	47,1	42,3
Crna Gora	13,6	19,5	9,8	18,2	29,5	33,7	44,9	26,1
Hrvatska	20,8	26,2	19,8	22,5	18,4	25,3	38,6	23,1
Makedonija	9,7	11,9	11,4	26,0	23,7	30,8	52,6	28,3
Slovenija	24,7	45,8	17,0	16,0	20,1	18,0	36,4	17,6
Srbija — ukupno	15,4	16,0	20,2	26,6	20,0	26,9	41,2	27,8
— uže područje								
Srbije	8,7	10,6	22,0	27,9	22,2	29,7	45,0	30,1
— Vojvodina	30,0	33,9	19,0	25,5	14,4	17,1	32,1	18,6
— Kosovo	11,9	8,1	8,8	20,4	24,4	32,3	47,1	34,9

Napomena: Razlika do 100% odnosi se na stanove čija godina izgradnje nije poznata.

Seoska su naselja sva ona naselja koja — prema važećoj statističkoj definiciji — nisu gradska. Prema tome, ovdje su u seoska uključena i mješovita naselja.

Izvor: *Popis stanova 1971*, Beograd, SZS, knj. VII.

njenje ovome mogli bismo tražiti u okviru nekoliko općih uzroka i razloga. 1. Općenito su bili loši uvjeti stanovanja (slabi materijali od kojih su ranije bile građene stambene zgrade, mali stambeni prostor i sl.), a u ovom su pogledu bile prisutne i povijesne razlike između sjevernijih i južnih dijelova zemlje (izuzimajući, kad je riječ o vrsti materijala mediteransko područje); 2. sve izrazitija koncentracija stanovništva u gradove zahtijevala je i intenzivniju stambenu izgradnju u njima; 3. razbijanje višeporodičnih domaćinstava stvarala je potrebu za novim stanovima; 4. nastale su značajne promjene u ekonomskom statusu velikog dijela stanovništva, a s time u vezi povećavala se njegova potrošnja moć; 5. nastaju promjene u kriterijima o »normalnim« i poželjnim uvjetima stanovanja.

⁴ Ovdje treba napomenuti da godina izgradnje kuće (stana) visoko korelira s vrstom materijala od kojeg je kuća građena. Nekada pretežno mekan i mješovit ustupa mjesto tvrdim materijalima, ma da se još uvijek u seoskim naseljima u nekim područjima upotrebljava i lošiji građevinski materijal.

U seoskim naseljima najstariji stambeni fond imaju Slovenija i Vojvodina, a najmlađi Bosna i Hercegovina te Kosovo. Iz podataka o kvalitetu stanova, koji slijede, vidi se da su ove razlike pored ostalog uvjetovane i elementima tradicionalne kulture stanovanja, te da se samo na temelju promjena u starosti stambenog fonda ne može govoriti o promjenama u ukupnim uvjetima i kulturi stanovanja.

Tabela 2

Instalacije u stanovima po republikama i pokrajinama u gradskim i seoskim naseljima

— u %

Područje	Struja, vodovod centralno grijanje		Struja i vodovod		Samo struja		Bez instalacija	
	grad	selo	grad	selo	grad	selo	grad	selo
	Jugoslavija	10,1	0,4	52,8	11,7	35,6	67,9	1,5
Bosna i Hercegovina	9,4	0,1	54,7	4,0	34,0	58,4	1,8	37,1
Crna Gora	0,9	0,0	66,1	8,6	32,5	75,6	0,5	33,4
Hrvatska	8,0	0,2	63,7	13,4	26,8	71,9	1,4	14,3
Makedonija	4,8	0,1	55,2	4,5	39,2	80,2	0,6	15,0
Slovenija	24,1	3,6	65,6	50,5	10,1	40,3	0,1	5,1
Srbija — ukupno	9,8	0,1	42,7	6,4	45,5	75,4	1,9	17,9
— uže područje								
Srbije	12,3	0,1	48,6	5,2	38,1	77,0	0,9	17,5
— Vojvodina	5,9	0,1	32,1	11,0	58,1	77,5	3,7	11,2
— Kosovo	4,0	0,2	35,1	2,7	57,8	59,8	3,0	36,7

Napomena: Razlika do 100% odnosi se na kategoriju »nepoznato«.

Izvor: Popis stanova 1971, knj. VII.

Iz podataka prikazanih u tabeli 2. može se zaključiti da je opremljenost stanova instalacijama i u gradskim (osim Slovenije) i u seoskim naseljima uglavnom loša, te da postoje izrazite i gotovo ekstremne razlike između gradskih i seoskih naselja. Ova slaba opremljenost vjerojatno je rezultat nekoliko međusobno povezanih činilaca: 1. nizak nivo komunalne infrastrukture (koji je gotovo simboličan u seoskim naseljima); 2. u vezi s ovim neusklađen je i neravnomjeran razvoj općedruštvenog standarda, s jedne, i individualnog standarda, s druge strane; 3. relativno nizak stupanj aspiracija, što je opet djelomično rezultat tradicionalne kulture stanovanja, a djelomično i aspiracija i njihova realiziranja na nekom drugom planu potrošnje.

Pored razlike po republikama, opremljenost stanova instalacijama u seoskim naseljima zavisi o društveno-ekonomskoj razvijenosti naselja, zatim nešto manje o prostornom smještaju seoskih naselja u odnosu na grad, te o tipovima seoskih domaćinstava i slično. Tako na primjer vodovodne instalacije (bez obzira na to da li se radi o priključku na javni vodovod ili o kućnoj vodovodnoj instalaciji) ima 19,5% poljoprivrednih, a 35,5% mješovitih domaćinstava.⁵

⁵ Ovi podaci, kao i neki drugi koji će se kasnije koristiti, uzeti su iz istraživanja *Mješovita gospodarstva u Jugoslaviji*, koje je radio Centar za sociologiju sela, grada i prostora IDIS-a u Zagrebu. Anketa je provedena polovinom 1976. godine, a bilo je anketirano 4.339 domaćinstava u 151 seoskom naselju u Jugoslaviji.

Svakako, u nastojanju da poboljša svoj ukupan položaj i uvjete života, te da se u načinu života što više približi gradskom stanovništvu, seosko će stanovništvo sve brže mijenjati i uvjete svoga stanovanja. Te promjene su već vidljive u ovom kratkom periodu nakon popisa stanova 1971. godine. Ipak značajnije promjene u osnovi ovise o društveno-ekonomskom položaju seoskog stanovništva, te politici prema selu, o tipu usmjerenosti te politike, koja opet ne može biti nezavisna (a da bi bila djelotvorna) od tipa opće društvene usmjerenosti.

Prikazat ćemo još neke podatke koji upućuju na zaključak da su razlike u uvjetima stanovanja u seoskim i gradskim naseljima vrlo velike, ali i da postoji prodor inovacija u stanovanje u seoskim sredinama.

Tabela 3

Stanovi s kupaonicama i zahodima po republikama i pokrajinama — u gradovima i seoskim naseljima

— u %

Područje	Stanovi s kupaonicom	Stanovi sa zahodom			U stanu bez ispiranja	U dvo-rištu	Bez zahoda
		U stanu na ispiranje s priključkom na					
		javnu kanalizaciju	kućnu kanalizaciju				
Jugoslavija							
— gradovi	49,5	44,3	9,3	2,1	42,6	1,7	
— sela	6,3	2,1	4,2	3,5	76,7	13,5	
Bosna i Hercegovina							
— gradovi	52,5	49,5	9,3	4,3	35,2	1,7	
— sela	2,5	1,2	1,6	4,6	75,3	17,3	
Crna Gora							
— gradovi	52,9	20,4	39,1	0,8	37,4	2,3	
— sela	5,7	1,4	4,9	0,8	69,5	23,4	
Hrvatska							
— gradovi	56,8	55,1	10,7	4,6	27,8	1,8	
— sela	7,8	2,7	5,8	6,8	64,0	20,7	
Makedonija							
— gradovi	42,0	38,5	6,8	1,3	52,0	1,4	
— sela	1,2	0,7	0,7	4,2	83,3	11,1	
Slovenija							
— gradovi	67,5	63,0	13,6	3,0	19,5	0,9	
— sela	26,3	8,3	19,1	7,5	61,6	3,5	
Srbija — ukupno							
— gradovi	42,3	35,4	6,9	0,3	56,1	1,3	
— sela	3,2	0,9	1,4	0,2	87,7	9,8	
— uže područje							
— gradovi	50,0	44,9	6,3	0,2	47,5	1,1	
— sela	2,6	0,9	1,1	0,0	86,4	11,6	
— Vojvodina							
— gradovi	29,1	17,9	8,9	0,4	71,3	1,5	
— sela	5,6	0,7	2,8	0,2	89,1	7,2	
— Kosovo							
— gradovi	29,2	24,9	3,9	0,9	68,3	2,0	
— sela	1,4	1,2	0,3	0,8	92,4	5,3	

Napomena: U kategoriji »bez zahoda« sadržana je i kategorija »nepoznato«.

Izvor: *Popis stanova 1971.*, knj. VII.

Iz podataka u tabelama 3 i 4 uočljivo je da pored razlika između gradskih i seoskih naselja, postoje i velike razlike među seoskim naseljima po pojedinim republikama odnosno pokrajinama. Ove razlike u osnovi, pored svih promjena što su se zbile u našem selu, reproduciraju tradicionalne elemente stanovanja. Pa iako su u pitanju ekonomske (ne) mogućnosti da se ti elementi izmijene i osuvremene, ipak na prvi pogled zbunjuju podaci koji se odnose na primjer na Vojvodinu i Kosovo. Ako bismo i mogli govoriti o ekonomskim nemogućnostima seoskog stanovništva Kosova da izmijeni nepovoljne elementarne uvjete stanovanja, to ipak ne bismo mogli reći i za seosko stanovništvo Vojvodine, čije su ekonomske mogućnosti među najvećima u zemlji.

Tabela 4

Vrsta poda u sobama po republikama i pokrajinama — u gradovima i seoskim naseljima

— u %

Područje	Parquet	Daska i topli pod	Beton, teraco, cigla	Zemlja
Jugoslavija				
— gradovi	43,0	48,3	3,7	4,8
— sela	4,7	57,3	6,2	31,7
Bosna i Hercegovina				
— gradovi	39,2	59,1	0,9	0,7
— sela	1,5	84,9	2,7	10,8
Crna Gora				
— gradovi	38,3	58,5	3,0	0,1
— sela	3,1	89,2	5,0	2,6
Hrvatska				
— gradovi	61,2	33,4	4,3	1,1
— sela	9,3	60,8	8,8	21,0
Makedonija				
— gradovi	32,7	60,6	2,0	4,7
— sela	1,0	37,1	2,2	59,6
Slovenija				
— gradovi	61,4	38,1	0,5	0,0
— sela	14,5	83,0	1,1	1,3
Srbija — ukupno				
— gradovi	32,6	53,1	5,1	9,1
— sela	1,9	37,8	8,1	52,1
— uže područje				
— gradovi	39,0	49,7	6,4	4,8
— sela	1,7	37,5	11,4	49,3
— Vojvodina				
— gradovi	22,3	58,1	3,3	16,1
— sela	3,1	45,8	2,2	48,9
— Kosovo				
— gradovi	19,0	62,0	1,1	17,9
— sela	0,8	20,7	0,7	77,7

Napomena: Razlika do 100% odnosi se na kategoriju »nepoznato«.

Izvor: *Popis stanova 1971*, knj. VII,

Što bi se ukratko moglo reći o širenju i usvajanju suvremenih elemenata stanovanja u selu?

1. Inovacije u stanovanju su neusporedivo više raširene u gradskim nego u seoskim naseljima, što je — s obzirom na ukupne razlike koje postoje između grada i sela te s obzirom na pravce i procese širenja inovacija — i ra-

zumljivo. Ove razlike su uvjetovane i izgradnjom kolektivnih stambenih zgrada u gradskim naseljima, u kojima su stanovi opremljeni skoro svim suvremenim elementima stanovanja.⁶

2. Postoji vrlo velika razlika u širenju i usvajanju pojedinih suvremenih elemenata stanovanja. Neki elementi su pri kraju toga procesa, kao npr. proces uvođenja električne struje, koji je završen svugdje osim u nekim manjim i planinskim naseljima, te u neznatnom broju domaćinstava — uglavnom starijih poljoprivrednih domaćinstava. U gradnji novih kuća u većini slučajeva prevladavaju tvrdi građevinski materijali. Pa iako u toj novogradnji postoje značajne razlike u pojedinim područjima, za relativno kratko vrijeme radikalno se izmijenila starosna struktura stambenog fonda. S druge strane, uvođenje vodovodnih instalacija, kanalizacije i drugih elemenata koji poboljšavaju kulturu suvremenog stanovanja (kupaonice, higijenski zahodi, kvalitetniji pod u sobama i sl.), još uvijek su malo ili skoro neznatno rašireni u seoskim naseljima.

3. Ove razlike u širenju i usvajanju suvremenih elemenata stanovanja, ako apstrahiramo geografski (prostorni smještaj seoskih naselja i donekle ekonomsku moć seoskog stanovništva, uvjetovane su dvama međusobno protivrječnim tipovima i procesima usmjerenosti: prvim — koji puteve zadovoljavanja i zadobivanja novih potreba nalazi u isključivo individualnim i atomiziranim akcijama i nastojanjima pojedinaca, i drugim — koji svoje usmjerenje ima u zajedničkim ciljevima i akcijama. Elektrifikacija seoskih naselja u poslijeratnom je periodu bila u funkciji općih društvenih ciljeva i društvene akcije. Za dvadesetak godina elektrificiranost seoskih naselja se radikalno izmijenila — od 4/5 neelektrificiranih domaćinstava u 1951. godini do 4/5 elektrificiranih u 1971. godini. U pravilu svi oni suvremeni elementi stanovanja (a kasnije ćemo vidjeti da se to odnosi i na elemente opremljenosti domaćinstava) koji ne zahtijevaju zajednička nastojanja i napore i nastojanja i napore zajednice (npr. gradnja kuća) — mnogo su više rašireni od onih koji to zajedništvo pretpostavljaju (npr. izgradnja vodovoda i kanalizacija).

4. Većina seoskog stanovništva danas je prešla onu granicu do koje je postupalo iz čiste nužde. Njegova usmjerenost u potrošnji već je vidljiva (iako je još uvijek djelomično pod utjecajem tradicionalizma); i u skladu je manje-više s usmjerenošću gradskog stanovništva. Ogromne nove kuće (na primjer), neprimjerene realnom kontekstu (a koje više nisu izuzeci), ne mogu se uključiti u bilo kakav racionalan životni koncept. Odsustvo ili pomanjkanje zajedničke usmjerenosti i atomizacija pojedinaca samo pospješuju orijentaciju ka akumulaciji dobara i njihova rasta, a na račun drugih afirmirajućih životnih potreba čovjeka.

INOVACIJE U OPREMLJENOSTI DOMAĆINSTVA

Suvremena sredstva za rad u domaćinstvu, za odmor i zabavu i neka druga sredstva u gradskim su naseljima već sasvim ušla u upotrebu kao nešto

⁶ Ovdje treba primijetiti da seosko stanovništvo posredno ili neposredno (putem izdvajanja sredstava zaposlenih — a kojih nije malo) financira izgradnju društvenih stanova koji se skoro isključivo nalaze u gradskim naseljima.

što se manje-više podrazumijeva ili bi se trebalo podrazumijevati. Proces difuzije i usvajanja ovih inovacija u seoskim je naseljima u toku, ali je još uvijek značajno diferenciran, što se inače ne može reći za stanovništvo u gradskim naseljima (u gradskim se naseljima diferencijacija postiže raznim tipovima i varijantama u okviru već usvojenih inovacija).

U grupi ovih inovativnih sredstava govorit ćemo o električnom štednjaku, hladnjaku, stroju za pranje rublja te raznim vrstama peći za zagrijavanje prostorija; osvrnut ćemo se, također, i na televizor i radio (tranzistor), te motorkotač i automobil.⁷

Usvajanje i korištenje ovih sredstava, s obzirom na njihovu upotrebnu vrijednost, uveliko utječe na promjenu u načinu života seoskog stanovništva (smanjuje radno vrijeme za poslove u domaćinstvu, mijenja sadržaj i način provođenja slobodnog vremena, postižu se veće informativne i komunikacijske mogućnosti). Otuda difuzija i usvajanje ovih inovacija posredno ili neposredno sudjeluju u formiranju novog tipa kulture u selu.⁸

Od svih naznačenih sredstava najrašireniji su električni, plinski ili uljni štednjak, a zatim hladnjak. (Njihovu distribuciju po republikama ilustrira tabela 5.)

Tabela 5

Opremljenost domaćinstava — I grupom kućanskih aparata — po republikama i pokrajinama

Opremljenost domaćinstva	Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Hrvatska	Makedonija	Slovenija	Srbija		
						uže područje	Vojvodina	Kosovo
Ništa od dolje navedenoga	39,5	54,4	36,1	57,6	18,0	43,1	22,9	88,1
Električni, plinski ili uljni štednjak	49,4	44,7	51,3	34,9	56,2	45,9	70,9	6,8
Hladnjak	42,8	34,9	52,1	30,0	52,7	42,8	55,1	7,4
Električna, plinska ili uljna peć	3,2	1,0	9,2	7,2	15,3	15,2	28,3	2,3
Sanduk za duboko zamrzavanje	0,3	—	3,6	—	57,0	1,1	10,6	—
N = 4.339	821	103	1.019	264	283	1.161	512	176

Napomena: Zbog toga što pojedina domaćinstva imaju više od jednog sredstva, zbroj postotaka prelazi 100%. Isto i u tabeli 7.

Sličnu raširenost zapažamo i kod radija (tranzistora i televizora).

Kako se vidi iz podataka u tabeli 5, raširenost pojedinih sredstava vrlo je neujednačena prema pojedinim republikama i pokrajinama. Raširenost ovih sredstava uvjetovana je i drugim obilježjima, a ponajviše ovisi o stupnju društveno-ekonomske vrijednosti seoskih naselja⁹ te tipovima domaćinstava.

⁷ Podaci koji će se koristiti u analizi difuzije i usvajanja ovih inovativnih sredstava uzeti su iz ranije spomenutog istraživanja Centra za sociologiju sela, grada i prostora.

⁸ Ovdje treba napomenuti da upotrebne vrijednosti ovih sredstava ne moraju nužno odgovarati subjektivnim i kolektivnim doživljajima njihovih funkcija, te s obzirom na to one ne moraju proizvesti (u jednom racionalnom konceptu) očekivane kulturne promjene.

⁹ Stupanj društveno-ekonomske razvijenosti naselja je vrlo složen indeks, formiran od velikog broja ekonomskih, demografskih i socioloških obilježja.

Tako u naseljima s izrazito niskim stupnjem društveno-ekonomskog razvoja 66,1% domaćinstava nema sredstava navedenih u tabeli 5, a u naseljima s izrazito visokim stupnjem razvoja ova sredstva nema samo 6,8% domaćinstava; u poljoprivrednim domaćinstvima npr. ova sredstva ne posjeduje 57,5% domaćinstava, a u mješovitim 27,3%.

Tabela 6

Opremljenost domaćinstava II grupom kućanskih aparata — po republikama i pokrajinama

— u %

Opremljenost domaćinstva	Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Hrvatska	Makedonija	Slovenija	Srbija		
						uže područje	Vojvodina	Kosovo
Ništa od dolje navedenoga	21,9	29,1	14,5	38,6	11,7	20,8	7,8	52,9
Samo radio (tranzistor)	40,1	35,0	37,5	30,7	36,4	39,7	24,8	26,7
Samo televizor	3,5	11,7	2,2	2,7	8,1	2,7	3,1	4,5
Radio i televizor	34,5	24,2	45,8	28,0	43,8	36,8	64,3	15,9
N = 4.339	821	103	1.019	264	283	1.161	512	176

Kako se vidi iz tabele, raširenost radija i televizije u seoskoj sredini vrlo je različita prema republikama i pokrajinama. I ona je, kao i raširenost prethodne grupe, u ovisnosti kako o društveno-ekonomskoj razvijenosti naselja tako i o tipu domaćinstva. U naseljima s izrazito niskim stupnjem društveno-ekonomske razvijenosti 28,6% domaćinstava nema ni radija ni televizora, a u naseljima s izrazito visokim stupnjem samo 4,9% domaćinstava nema ni radija ni televizora; u poljoprivrednih je domaćinstava 30,7% onih koji ne posjeduju ni jedno ni drugo, a u mješovitih je 12,7% takvih.

Stroj za pranje rublja, motorkotač i automobil znatno manje su rašireni od ranije spomenutih sredstava. Pogledajmo njihovu distribuciju prema republikama (pokrajinama).

Tabela 7

Opremljenost domaćinstava III grupom inovativnih sredstava — po republikama i pokrajinama

— u %

Opremljenost domaćinstva	Bosna i Hercegovina Crna Gora	Hrvatska	Makedonija	Slovenija	Srbija			
					uže područje	Vojvodina	Kosovo	
Ništa od dolje navedenoga	78,6	77,7	59,3	81,1	23,7	75,0	51,0	92,0
Stroj za pranje rublja	11,4	12,7	30,9	5,4	72,8	12,0	31,9	2,8
Motorkotač	6,4	—	12,1	2,3	34,7	11,7	26,6	1,2
Automobil	9,0	14,6	14,2	14,5	32,2	11,2	17,8	5,7
N = 4.339	821	103	1.019	264	283	1.161	512	176

I u ovom slučaju, kao i u ranija dva, postoje velike razlike po republikama i pokrajinama, osim u slučaju raširenosti automobila. Kao što se iz tabele vidi, raširenost automobila je istovjetna u Hrvatskoj, Crnoj Gori i Makedoniji, mada je prva po svojoj ukupnoj razvijenosti daleko razvijenija od druge dvije. Također, kao i u prethodnim slučajevima, ova su sredstva raširenija u društveno-ekonomski razvijenijim naseljima, i više ih posjeduju mješovita nego poljoprivredna domaćinstva.

U okviru samih mješovitih i poljoprivrednih domaćinstava zastupljenost ovih sredstava vrlo je različita po republikama i pokrajinama (tabela 8.)

Kao što unutar poljoprivrednih i unutar mješovitih domaćinstava postoje razlike prema republikama i pokrajinama, također postoje i razlike u opremljenosti tih domaćinstava prema stupnju društveno-ekonomske razvijenosti naselja. Osim toga ove su razlike unutar poljoprivrednih i mješovitih domaćinstava značajne i prema broju njihovih članova, u tom smislu što su ovim sredstvima slabije opremljena domaćinstva s malim brojem članova (do 2 člana) i domaćinstva s većim brojem članova (7 i više članova).

Tabela 8

Domaćinstva koja ne posjeduju sredstva iz triju grupa inovacija za domaćinstvo — po republikama i pokrajinama

— u %

Domaćinstva koja ne posjeduju sredstva	Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Hrvatska	Makedonija	Slovenija	Srbija		
						uže područje	Vojvodina	Kosovo
Opremljenost domaćinstava I grupom inovativnih sredstava								
— poljoprivredna	60,6	66,7	57,5	74,4	34,2	59,4	33,3	95,7
— mješovita	32,5	51,8	24,3	43,8	12,1	21,0	13,7	79,3
Opremljenost domaćinstava II grupom inovativnih sredstava								
— poljoprivredna	40,9	16,7	25,6	52,1	21,1	29,4	12,9	67,4
— mješovita	15,6	31,8	8,5	27,4	8,2	9,3	3,3	35,4
Opremljenost domaćinstava III grupom inovativnih sredstava								
— poljoprivredna	92,1	94,4	80,3	92,3	43,4	85,1	65,0	96,7
— mješovita	74,2	74,1	47,8	71,9	16,4	61,5	38,7	86,6

Postojeća struktura opremljenosti domaćinstava posreduje u namjerama nabavke ovih sredstava. U tom pogledu postoji izvjesna razlika između domaćinstava koja ne posjeduju nijedno od ranije navedenih sredstava, i onih koja već imaju najmanje jedno od tih sredstava. Namjere ovih drugih ekspandiraju; ova domaćinstva tendiraju ka kompletiranju. Na temelju postojeće strukture te namjere da se inovacija usvoji, prevlađujući je ovakav smjer usvajanja inovativnih sredstava za domaćinstvo: nabavka električnog štednjaka i/ili hladnjaka, zatim radija, a u posljednje vrijeme i televizora; iza njih slijedi stroj za pranje rublja i/ili automobil. Druga se sredstva manje posjeduju, a

i manje se namjeravaju posjedovati. Uvođenje vodovodnih instalacija, kupao-
nice i zahoda sa ispiranjem, pretpostavlja posjedovanje gotovo svih ranije
spomenutih sredstava.

Što bi se sažeto moglo reći o procesu inovacija u opremljenosti domaćin-
stava u našem selu?

1. *Inovativni procesi u opremljenosti seoskih domaćinstava prisutni su (mada
su negdje tek započeti) u svim seoskim područjima.*

2. *Intenzitet ovih procesa u značajnoj je ovisnosti o društveno-ekonomskim
i kulturnim obilježjima (razlike po republikama, razvijenosti naselja, tipovima
domaćinstava).*

3. *Postoji izvjesna pravilnost u dinamici usvajanja pojedinih inovativnih
sredstava.*

4. *Postoji također i izvjesna polarizacija u opremljenosti inovativnim sred-
stvima među domaćinstvima: dok se jedan broj domaćinstava još uvijek nije
uključio u ovaj proces, drugi dio ima tendenciju kompletiranja i akumulacije
ovih sredstava. To predstavlja nov element u socijalnoj diferencijaciji u selu.*

5. *Raširenost pojedinih inovativnih sredstava, međutim, u svim slučajevima
ne prati društveno-ekonomsku razvijenost pojedinih republika (npr. slučaj rašire-
nosti automobila u Hrvatskoj, Makedoniji i Crnoj Gori). I u odnosu na neke ele-
mente stanovanja (kao što su kultura i higijena stanovanja — vodovodne instala-
cije, kupaoonica, zahod sa ispiranjem, zemljani pod u sobama) raširenost nekih ino-
vativnih sredstava u domaćinstvu je veća nego što bi se sa stajališta racionalnog
životnog koncepta moglo očekivati.*

6. *Širenje i usvajanje inovativnih sredstava o kojima je ovdje riječ ne pretpo-
stavlja nikakav oblik zajedništva (niti u cilju niti u akciji), osim jednim dijelom
kad je riječ o usvajanju automobila (kažemo jednim dijelom, jer postoje slučajevi
da se automobil posjeduje iako ne postoji nikakav put kojim bi se njime moglo
doći do sela). S obzirom da pored ostalog ima i strogo individualni karakter, šire-
nje i usvajanje ovih inovativnih sredstava, te dinamiku i tendenciju njihova šire-
nja ne bi trebalo neposredno dovesti u vezu sa tom — intenzitetu primjerenoj
transformaciji načina života u selu, niti bi iz tog intenziteta trebalo očekivati njemu
primjerene posljedice u načinu života. Riječ je o tome da svi ovi predmeti mogu
zadovoljavati (i zadovoljavaju) različite potrebe, a ne samo onu koja je data u
njegovoj upotrebnoj vrijednosti.*

Ovo bi bio samo jedan dio zaključaka koji se zasnivaju na elementarnom
prikazu širenja inovacija u domaćinstvu i njihova dovođenja u vezu s najele-
mentarnijim društveno-ekonomskim obilježjima. Složenija bi analiza zahtije-
vala ispitivanje ostalih (društvenih, kulturnih i psiholoških) obilježja o koji-
ma ovisi širenje i usvajanje inovacija, a o kojima ovdje manje-više nije bilo
riječi. Za sada o tome možemo govoriti samo pod izvjesnim pretpostavkama,
deducirajući neka opća saznanja na ovo područje ljudskog ponašanja.

ORIJENTACIJE SEOSKOG STANOVNIŠTVA

Seosko je stanovništvo u prošlosti, u onoj mjeri u kojoj je to bilo mo-
guće, bilo maksimalno proizvodno orijentirano. Ta orijentacija je u većini
slučajeva bila u funkciji zadovoljavanja osnovnih životnih potreba, jer su se
one samo tako i mogle zadovoljiti; ona je dakle za većinu bila nužda, a ne
opredjeljenje. U tom slučaju teško bi se i moglo govoriti o orijentaciji. Ali
ipak, proizvodnja i ulaganje u proizvodnju bio je važeći način ponašanja. Jer
i u onim slučajevima kada se ostvarivao izvjestan višak proizvoda, koji je pre-

koračivao nivo zadovoljavanja postojećih potreba i nivo nužan za reprodukciju proizvodnje, on se po pravilu ulagao u proizvodnju. Mada su se i tada elementi diferencijacije ponekad i ponegdje nalazili u sferi potrošnje (veličina kuće, namještaj, odjeća i sl.), to su bili sporedni kriteriji diferencijacije. Osnovni kriterij diferencijacije bio je ekonomska moć gospodarstva, uglavnom zemlja i stoka. Promjene koje su se događale u potrošnji bile su i kvalitativno i kvantitativno spore — jednim dijelom zbog proizvodne orijentacije, ali i zbog relativno statičnog karaktera seljačkog društva. Naše je selo, međutim, u osnovi izgubilo predikate monokulturnog heterogenog društva i manje-više uklopilo se u suvremeno industrijsko, polikulturno heterogeno društvo, iako su pri tome (što je i razumljivo) ostale neke specifičnosti s obzirom na društveno povijesne razlike pojedinih naših područja. U novom je društvu nastala »nužnost *biranja* obrazaca postupanja«. ¹⁰ U procesu prijelaza i strukturiranja u novim društveno-ekonomskim i kulturnim okvirima, kada je riječ o odnosu proizvodnje i potrošnje, u osnovi su bile moguće dvije orijentacije.

1. Zadržavanje proizvodne orijentacije i dinamiziranje proizvodnje, te s tim u vezi i adekvatne promjene u potrošnji i njezino dinamiziranje.
2. Zadržavanje proizvodne orijentacije ali bez dinamiziranja ili nedovoljnog dinamiziranja proizvodnje, s obzirom na nove ekonomske uvjete (što u izvjesnom smislu znači napuštanje proizvodne orijentacije u individualnoj poljoprivredi), te tome adekvatna i potrošnja ili pak rast potrošnje preko okvira same individualne poljoprivrede, što znači ostvarivanje dijela prihoda izvan poljoprivredne proizvodnje.

Naravno, i prva i druga orijentacija nužno su imale za pretpostavku značajno smanjenje poljoprivrednog stanovništva. Integracija našeg seljaštva u globalno društvo i općedruštvene procese (a sama je ta integracija jedan od tih općih procesa) odvija se u okvirima ove druge orijentacije. Sami ekonomski uvjeti privređivanja u individualnoj poljoprivredi (nepovoljna agrarna struktura, slaba opremljenost gospodarstva i sl.) nisu mogli jedino utjecati na prevladavanje ove orijentacije. Općedruštvena usmjerenje (u početku prelijevanje sredstava iz poljoprivrede, kasnije uvjerenje da će se ekonomskom logikom izvršiti dinamizacija proizvodnje, inače za to nespremnne individualne poljoprivrede, te kulturom nametnuto preferiranje drugih djelatnosti itd.) bila je značajan podsticaj ovoj orijentaciji. Ranije uočene razlike u razini opremljenosti (potrošnji) između poljoprivrednih i mješovitih domaćinstava jednim dijelom mogu poslužiti kao argument za ove druge orijentacije. Da li su razlike u potrošnji u mješovitim i poljoprivrednim domaćinstava uvjetovane razlikama u proizvodnoj orijentaciji i da li u promjeni strukture potrošnje i u jednom i u drugom tipu seoskih domaćinstava postoje elementi, znaci i tendencije potrošačkog tipa ponašanja?

Da bismo barem djelomično odgovorili na ova pitanja, napraviti ćemo osnovnu usporedbu razine opremljenosti gospodarstva suvremenim mehaničkim poljoprivrednim sredstvima ¹¹ i razine stambenog standarda domaćinstva (kao indeksa formiranog od ranije analiziranih elemenata stanovanja i opremljenosti domaćinstava). S obzirom na to da veličina obradivog zemljišta po-

¹⁰ Zygmunt Bauman: »Ličnost — kultura — društvena struktura«, *Sociologija*, Beograd, 2/1967, str. 33.

¹¹ Podaci su prikupljeni u već spomenutom istraživanju Centra za sociologiju sela, grada i prostora. Ovdje nećemo prikazivati pojedinačna mehanička poljoprivredna sredstva, niti ćemo posebno analizirati procese njihova širenja. Oni nam ovdje služe kao sintetski pokazatelj za uočavanje (ne)proizvodne orijentacije. Pretpostavka je da gospodarstvo ima proizvodnu orijentaciju u onoj mjeri u kojoj je opremljeno suvremenim mehaničkim poljoprivrednim sredstvima.

najviše određuje ukupan položaj individualnih poljoprivrednika, ispitat ćemo do koje mjere ona utječe na stambeni standard domaćinstva te razinu opremljenosti gospodarstva u poljoprivrednim i mješovitim domaćinstvima. (Tabela 9 i 10.)

Tabela 9

Standard poljoprivrednih domaćinstava i opremljenost njihovih gospodarstava — prema veličini obradivog zemljišta

— u %

A — standard domaćinstva B — opremljenost gospodarstva	Do 1 ha	1,01—3	3,01—5	5,01—8	8,01 ha i više
A do 4 boda	23,3	10,1	2,9	1,6	—
B bez bodova	91,0	78,1	52,0	32,1	18,9
A 5—6 bodova	35,4	33,1	17,2	11,6	4,5
B do 3 boda	4,0	15,3	22,2	17,8	21,1
A 7—9 bodova	32,3	40,9	49,1	36,1	31,8
B 4—9 bodova	1,5	2,7	8,2	13,7	10,0
A 10—11 bodova	6,9	9,7	15,0	24,2	22,7
B 10—15 bodova	3,0	3,2	14,4	25,7	28,9
A 12 i više bodova	2,1	6,2	15,8	26,5	40,9
B 16 i više bodova	0,5	0,8	3,2	10,8	21,1
A — N = 1.715	189	641	487	310	88
B — N = 1.765	199	661	500	315	90

Tabela 10

Standard mješovitih domaćinstava i opremljenost njihovih gospodarstava — prema veličini obradivog zemljišta

— u %

A — standard domaćinstva B — opremljenost gospodarstva	Do 1 ha	1,01—3	3,01—5	5,01—8	8,01 ha i više
A do 4 boda	4,6	1,7	0,5	0,5	—
B bez bodova	88,9	75,5	57,5	36,7	34,9
A 5—6 bodova	15,4	12,1	8,9	5,2	8,1
B do 3 boda	8,4	16,4	18,5	17,6	11,1
A 7—9 bodova	39,0	42,4	40,1	26,7	25,8
B 4—9 bodova	1,7	3,9	7,6	8,5	11,1
A 10—11 bodova	20,6	22,4	23,2	25,1	4,8
B 10—15 bodova	0,9	3,1	13,2	28,1	30,2
A 12 i više bodova	20,3	21,5	27,3	42,4	61,3
B 16 i više bodova	0,1	1,0	3,2	9,0	12,7
A — N = 2.422	753	1.002	414	191	62
B — N = 2.530	782	1.053	433	199	63

Kako se vidi iz podataka u tabelama 9 i 10, postoje značajne razlike u stambenom standardu domaćinstava te opremljenosti gospodarstava između mješovitih i poljoprivrednih domaćinstava (u prvih je stambeni standard znatno veći, a u drugih je nešto veći nivo opremljenosti gospodarstva). U poljoprivrednim domaćinstvima nivo opremljenosti gospodarstva i stambeni stan-

dard visoko koreliraju s veličinom obradivog zemljišta. U mješovitim domaćinstvima visoka korelacija veličine obradivog zemljišta je samo s opremljenošću gospodarstva (mada ne visoka kao u poljoprivrednih domaćinstava).

Dakle, mješovita su domaćinstva nešto manje (s neznatnim razlikama) proizvodno orijentirana od poljoprivrednih, ali je nivo njihove potrošnje (stambeni standard) znatno veći i u maloj je ovisnosti o samoj gospodarskoj osnovi.

Međutim, s obzirom na niz ograničenja i suprotnosti koja postoje u našoj individualnoj poljoprivredi (malen i isparceliran zemljišni posjed, nemogućnost proizvodne ekspanzije zbog zemljišnog maksimuma itd.), teško se može govoriti o realnim mogućnostima za proizvodnu orijentaciju i dinamiziranje proizvodnje većine našeg seljaštva. Otuda je teško, uspoređujući proizvodnu i potrošnu orijentaciju seoskog stanovništva, govoriti o tome koja od njih raste a koja stagnira. Posebno je teško govoriti o tome u mješovitim domaćinstvima, jer su ona i po aktivnostima i dohotku jednim dijelom izvan individualne poljoprivredne proizvodnje.

No ipak bi se za poljoprivredna domaćinstva moglo reći da potrošnja (stambeni standard) u pravilu prati proizvodnju, što se za naše seljaštvo ranije u pravilu nije moglo reći.

Tajna potrošnje, međutim, može se vidjeti tek iz njezine strukture i promjena koje nastaju u njoj. Na taj se način može doći do orijentacije u potrošnji, te jednim dijelom i do vrijednosne orijentacije stanovništva. Prema statističkim podacima o potrošnji u periodu 1963—1973. godine, jasno su izražene neke tendencije.¹² Izdaci za ishranu, odjeću i obuću, zdravlje i higijenu, obrazovanje, kulturu i odmor (mada s različitim intenzitetom), rastu sporije od rasta ukupnih raspoloživih sredstava. S druge strane izdaci za piće, pokućstvo, saobraćajna sredstva i usluge, izdaci za kuću, štednja (što je opet izdatak za kuću — za stan, saobraćajna sredstva, pokućstvo i ostala trajnopotrošna dobra), porezi i takse rasli su, ali s različitim intenzitetom znatno brže od rasta ukupnih raspoloživih sredstava. Mada u ovom pogledu postoje izvjesne razlike između poljoprivrednih, mješovitih i nepoljoprivrednih domaćinstava, tendencija rasta izdataka za zadovoljavanje potreba koje nisu osnovne životne potrebe te manjeg rasta izdataka za osnovne životne potrebe u odnosu na rast ukupno raspoloživih sredstava), prisutna je u svih. Ovdje treba napomenuti da je nivo zadovoljavanja osnovnih životnih potreba za većinu našeg stanovništva, prilično nizak i nezadovoljavajući, te da postoje značajne razlike u razini životnog standarda spomenutih tipova domaćinstava. Nepoljoprivredna domaćinstva imaju skoro dva puta veća raspoloživa sredstva od poljoprivrednih. Pa ipak tendencija zadovoljavanja jedne vrste potreba na uštrb osnovnih životnih potreba prisutna je u sva tri tipa, a ponajviše — što samo na prvi pogled može iznenaditi — u poljoprivrednih domaćinstava.

Ovome treba dodati ranije uočene razlike u širenju i usvajanju inovacija u stanovanju i opremljenosti domaćinstava. Primijećeno je da intenzitet širenja i usvajanja pojedinih inovacija nije u svim slučajevima sukladan racionalnom životnom konceptu, tj. onom konceptu koji zadovoljanje afirmirajućih ljudskih potreba, potreba što afirmiraju čovjeka i njegovu društvenost, pretpostavlja nekim drugim potrebama.

---

¹² *Statistički bilten*, SZS, br. 399 i br. 921.

Ne postoji automatizam promjena u zadovoljavanju pojedinih vrsta potreba; relativno zadovoljenje i zasićenje jednom potrebom ne mora značiti i početak zadovoljavanja ili stvaranja neke druge potrebe, a također i zadovoljavanje i stvaranje nove potrebe ne mora značiti da je već relativno zadovoljena i zasićena prethodna — osnovna životna potreba. Svako društvo i njemu odgovarajuća kultura ima jednu dominantnu potrebu ili, bolje rečeno, grupu dominantnih potreba, čiji je rast ograničen tek granicama samog tipa društva i kulture. Put stvaranja novih potreba i njihova zadovoljavanja, a koje nisu sukladne tipu društva i kulture, mukotrpan je i neizvjestan. Promjena u potrebama je međutim istovremeno i znak promjena i u društvu i u kulturi. U uvjetima u kojima su »odnosi među ljudima podlegli reifikaciji . . . , determinantu ljudskih postupaka . . . više ne predstavljaju relacije među ljudima; svet stvari je taj koji daje pobude za delanje; od genetičkih i endoaksionalnih — pobude postaju teleološke i instrumentalne; o njihovoj relativnoj važnosti sada odlučuje . . . prometna vrednost dobra. Samo u toj i takovoj situaciji »više« može postati sinonim za 'bolje'«. ¹³

(Otuda i kvantificiranje društvene stvarnosti u društvenim naukama, putem čega se obično rast identificira s razvojem, nije proizvoljnost ljudi koji se time bave. Upravo takav tip nauke koja misaono ne producira već u najboljem slučaju samo reproducira stvarnost, čime sebe reducira, jest onaj tip koji odgovara tipu društva o kojemu je ovdje riječ.)

Što bi se na kraju moglo reći o širenju i usvajanju inovacija u stanovanju i opremljenosti domaćinstava, te o orijentaciji u potrošnji našega seoskog stanovništva?

Seosko je stanovništvo dugo vremena bilo na marginama društvenog razvoja i transformacija. Tek u poslijeratnom periodu, a naročito u posljednjih petnaestak godina, u seoskog se stanovništva dešavaju radikalne promjene — i u životnim uvjetima i u načinu života. Te promjene se najviše očituju u promjenama djelatnosti, obrazovanja i, što nas ovdje interesira, u promjenama u strukturiranju potreba i potrošnje. Širenje i usvajanje spomenutih inovacija ovdje je razmatrano u kontekstu ovih posljednjih. Ustanovljena je tendencija ka akumulaciji dobara, odnosno ka potrošačkoj orijentaciji shvaćenoj kao dominiranje zadovoljavanja jedne grupe potreba (»izvedenih« potreba ili potreba »drugog reda«), na uštrb minimaliziranja u zadovoljavanju ili nedovoljnom, a inače realno ostvarivom, zadovoljavanju osnovnih životnih potreba.

U osnovi, akumulacija dobara je započeta i ona se realizira u uvjetima u kojima su ekonomske mogućnosti seoskog stanovništva još uvijek znatno manje od onih potrebnih za realiziranje njegovih aspiracija, u uvjetima u kojima zadovoljavanje osnovnih potreba ima spor rast ili pak stagnira, u uvjetima u kojima je seosko stanovništvo akumulaciju dobara usvojilo kao jedan od osnovnih kriterija tzv. društvenog uspjeha. Međusobna uvjetovanost ovih činilaca otvorila je put potrošačkoj orijentaciji. U tom smislu, jedna je od najvećih inovacija u našem selu potrošačka orijentacija.

¹³ Ličnost čije motive karakterizira eksternost, teleoložičnost i instrumentalnost Z. Bauman naziva egzoaksijalnom, dakle onom ličnošću kod koje je »čovjekovo 'generičko biće' lokalizovano izvan ljudske individue . . . njena vrednost leži 'izvan' nje«. (Usp. Zygmunt Bauman: »Ličnost—kultura—društvena struktura«, *Sociologija*, Beograd, 2/1967, str. 37.)

Summary

INNOVATIONS IN HOUSING AND HOUSEHOLD EQUIPMENT AND TRENDS IN CONSUMPTION AMONG THE RURAL POPULATION

The postwar period, and especially the past fifteen years, have brought major changes in housing standards and household equipment in Yugoslav rural areas. Although of considerable proportions, these changes have not eliminated the existing differences between the urban and the rural populations.

The diffusion and adoption of individual innovations in housing and household equipment do not show a trend which would fit a rational concept of life. For certain basic items of housing culture are much less widespread than are most of the innovations in household equipment (labour-saving devices, objects which serve leisure and amusement, etc.).

The changing structure of consumption shows a slower increase of expenditure for the »basic« necessities of life (although the extent of the satisfaction of these necessities is still comparatively small and unsatisfactory) and a much faster growth of expenditure for certain »derived« necessities. In relation to the increase of the total financial resources available one may speak of a growing tendency towards consumption.

The process of goods accumulation is thus evidently in progress. It is promoted by the existing conditions where the economic strength of the rural population still is considerably smaller than its possibilities for realizing its aspirations, where the satisfaction of the »basic« necessities is either growing at a slow rate or stagnating, and where the rural population is adopting the accumulation of goods as one of the basic criteria of what is called social prestige. The intercausative influence of these factors has opened the way for the growing orientation towards consumption.

Резюме

НОВШЕСТВА В ЖИЛИЩНЫХ УСЛОВИЯХ, ОСНАЩЕННОСТИ ДОМАШНИХ ХОЗЯЙСТВ И ОРИЕНТАЦИЯ В ПОТРЕБЛЕНИИ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ

В послевоенный период а в особенности за последние пятьнадцать лет в селах Югославии произошли значительные перемены относительно жилищных условий и оснащённости домашнего хозяйства. Хотя эти перемены оказались значительными и в определенной степени ослабили существующие различия между городским и сельским населением, различия продолжают и дальше существовать.

Распространение и освоение отдельных средств нововведения в жилищных условиях и оснащённости домашних хозяйств не показывают последовательности которую можно было бы полностью включить в рациональный жизненный концепт. Следует упомянуть, что некоторые основные средства жилищной культуры в гораздо меньшей степени распространены чем большинство средств нововведения в оснащённости домашних хозяйств (хозяйственный — бытовой прибор, средства для отдыха, развлечения и т. п.).

Однако, на основании структуры потребления и наставших в ней изменений (пониженный рост расходов на »основные« жизненные потребности — хотя уровень в удовлетворении этих потребностей продолжает быть низким и неудовлетворительным — и значительно повышенный рост расходов на некоторые »производные« потребности по отношению к росту совокупно располагаемых средств), можно говорить о тенденции к потребительской ориентации.

Речь идет о процессе накопления богатства.

Он осуществим в условиях в которых экономические возможности сельского населения остаются и дальше в значительной степени меньше возможностей реализации стремлений, в условиях в которых удовлетворение »основных« потребностей показывает замедленный рост или же в полном застое, в условиях в которых сельским населением накопление богатства освоено как одних из основных критериев так называемых общественных успехов. Взаимозависимость этих факторов открыла путь потребительской ориентации.